بررسی صدور ادعیهٔ ماه رمضان بر اساس مصباح‌المتهجد ـ مهدی مهریزی، مریم ایمانی‌جو
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال دهم، شمارهٔ ۳۷ «ویژهٔ حدیث»، زمستان ۱۳۹۱، ص ۲۱ ـ ۴۶

بررسی صدور ادعیهٔ ماه رمضان بر اساس مصباح المتهجد

مهدی مهریزی*
مریم ایمانی‌جو**

چکیده: کتاب مصباح المتهجد نخستین کتاب جامع و روشمند در زمینهٔ گردآوری کتاب ادعیه شیعی به شمار می‌رود. در این کتاب ادعیه ماه رمضان از میان ماههای قمری جایگاه ویژه‌ای دارد. انتخاب نُه دعا از ادعیهٔ ماه رمضان، و تحلیل آن از نظر سند بر اساس کتاب مصباح، محور این نوشتار است. ادعیهٔ مذکور به علّت مرسل بودن در کتاب مصباح، در مهم‌ترین کتابهای معتبر شیعه مورد بررسی قرار گرفت. با بررسی اعتبار سند و راویان، از مجموعهٔ دعاها، شش دعا با دلایل ضعیف بودن راوی، موقوف و مرفوع و یا مرسل بودن، باعث ضعف سند گردید؛ که این ضعف را کثرت نقل، متنی محکم و متین که عدم مغایرت با قرآن کریم و احادیث و سیرهٔ قطعی معصوم علیهم‌السلام را شامل می‌شود، جبران کرده است.

کلید واژه‌ها: دعا / رمضان / مصباح المتهجد / صدور دعا.

---

*. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات. ***Email: Toosi217@gmail.com***
. کارشناس ارشد رشتهٔ علوم قرآن و حدیث. ***Email: Imanijoo@gmail.com*

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

درآمد

دعا یگانه راه ارتباط بندگان با مبدأ بوده و تنها وسیله‌ای است که خداوند متعال برای ارتباط با خود مقرّر فرموده است. در این ارتباط، مجموعه دعاهای مأثوره و نقل شده از معصومین علیهم‌السلام که رابطه‌ای میان خلق و خالقند، باید از اعتبار و اتقان و اسناد صحیحی برخوردار باشند؛ تا بتوان به لفظ و عبارات آنها تکیه کرد. برای دست‌یابی به روایات صحیح و تشخیص روایات معتبر و انتخاب آنها مهم‌ترین اصل، بررسی سندی و تشخیص وثاقت و اعتبار سلسلهٔ راویان هر حدیث است. این پژوهش سعی دارد، نخست، جهت اعتبار بخشیدن به ادعیهٔ مذکور علاوه بر کتاب مصباح، به جستجو و تتبّع در مصادر معتبر شیعی پرداخته، سپس به میزان اعتبار و اسناد ادعیه ماه رمضان بپردازد.

گزارش اجمالی از ادعیه ماه رمضان

ادعیه موجود در کتاب مصباح المتهجد شیخ طوسی، دارای سندی مرسل می‌باشد. به گونه‌ای که، گاه تنها یک راوی در سند دیده می‌شود، و یا حتّی بعضی از ادعیه بدون ذکر نام معصوم علیه‌السلام، فقط با نام دعا شروع شده است؛ (به طور مثال: دعای افتتاح، یا دعای روز اول ماه رمضان...) به همین منظور تمام اسناد ادعیه در ردیف احادیث ضعیف قرارمی گرفت، لذا لازم دیده شد که برای یافتن سند و راویان ادعیه ماه رمضان در درجهٔ اوّل به مصادر قبل از شیخ طوسی و سپس به مصادر بعد از ایشان، تا زمان مرحوم مجلسی، نیز مراجعه شود. از میان این مصادر، برخی از منابع دسته اوّل و هم عرض به نظر می‌رسند؛ چون، کتاب کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام، اقبال‌الأعمال و بخشی از منابع متأخر و دسته دوم به شمار می‌روند. با توجّه به اینکه کتابهایی چون، وسائل الشیعه و بحارالانوار و ... از مصادر طولی و دست دوم به شمار می‌روند؛ امّا وجود احادیث و ادعیهٔ موجود در این کتب به اعتبار و ارزش آنها خواهد افزود.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

از مجموع هفده دعا، به جهت اختصار کلام و تکراری بودن بعضی از دعاها، نُه دعا مورد بررسی قرار گرفته است؛ که از این تعداد، سند هفت دعا فقط در کتاب معتبر کافی یافت شد، که عبارتند از:

۱. دعای پیامبر صلی الله علیه و آله هنگام رؤیت هلال ماه رمضان
۲. دعای امام علی علیه السلام، هنگام رؤیت هلال ماه رمضان
۳. دعای امام موسی کاظم علیه السلام، در آغاز ماه رمضان
۴. دعای امام سجاد علیه السلام، در هر روز از ماه رمضان
۵. دعای پیامبر صلی الله علیه و آله، هنگام افطار
۶. دعای امام صادق علیه السلام، هنگام افطار
۷. دعای دهۀ آخر ماه رمضان

مصادر ادعیه

در کتب حدیثی شیعه، دعاهای بسیاری از معصوم علیهم السلام به ثبت رسیده که تعدادی از آنان اختصاص به ماه مبارک رمضان دارد. این دعاها که دارای جایگاه و منزلت والایی هستند، از دوران حیات امامان معصوم علیهم السلام شکل گرفته‌اند؛ و در دوره‌های بعد جمع‌آوری و دسته‌بندی شده و در کتابهای جداگانه‌ای به نگارش درآمده‌اند. همان‌طور که اشاره شد، نقل ادعیۀ ماه رمضان علاوه بر کتاب مصباح شیخ طوسی در کتب معتبر دیگری نیز به چشم می‌خورد، که در این نوشتار علاوه بر معرفی آنان ـ به ترتیب زمانی حیات مؤلفان ـ به صورت اجمال، به چگونگی سند در این مصادر پرداخته است.

دعای اوّل ـ دعای پیامبر صلی الله علیه و آله هنگام رؤیت هلال ماه رمضان

کلینی، ج ۴، ص ۷۰، سند دعا را این چنین ذکر کرده است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صلی الله علیه و آله إِذَا أَهَلَّ

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

هِلَالَ شَهْرِ رَمَضَانَ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ:
«أَللَّهُمَّ! اَهِلَّهُ عَلَينَا بِالاَمنِ و ألإيمَانِ، و ألسَلَامة وَ ألإسلَامِ، وَ ألعَافِيَةِ ألْمُجَلَلَةِ وَ ألرِزقِ ألوَاسِعِ وَ دَفعِ ألاَسقَام...»

خدایا این هلال را با امن و ایمان، و سلامت از آفات و تسلیم در برابر تقدیر، و عافیت فراگیر و روزی گسترده و رفع درد و بیماریها، بر ما ظاهر ساز.... (طوسی، ص ۵۴۰)

این دعا را نیز به ترتیب قرن، صدوق به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۰؛ طوسی (م ۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۹۶؛ سیّدبن طاووس (م۶۶۴) باکمی اضافات و سندی متفاوت به صورت مرسل: **رواه محمّد بن الحنفية عن مولانا اميرالمؤمنين على بن ابى‌طالب علیه‌السلام قال كان رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله.** ۱۳۶۷، ص ۱۷. کفعمی (م۹۰۵) هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۳۸۳، ص ۱۹۱، ۱۴۰۵، ص ۵۶۰. خوانساری (م۱۰۹۹) به صورت مرسل: **روى الشيخ عن جابر عن ابى‌جعفر علیه‌السلام قال كان رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله.** ج ۲، ص ۷۴؛ حر عاملی (م۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۳۲۱؛ بحرانی (م۱۱۰۷) به نقل از کلینی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۲۸۰، نقل کرده‌اند.

دعای دوم ـ دعای امام علی علیه‌السلام، هنگام رؤیت هلال ماه رمضان

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ النَّوْفَلِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِذَا رَأَيْتَ الْهِلَالَ فَلَا تَبْرَحْ وَ قُلْ: (کلینی، ج ۴، ص ۷۶)

«اللَّهُمَّ! إِنِي أَسأَلُكَ خَيرَ هذَا ألشَهرِ وَ نُورَهُ و نَصرَهُ وَ بَرَكَتَهُ وَ طَهُورَهُ وَ رِزقَهُ، أَسأَلُكَ خَيرَ مَا فِيهِ وَ خَيرَ مَا بَعدَهُ...»

خدایا، من خیر این ماه و نور و نصر و برکت و پاکی و پاکیزگی و رزق آن را از تو مسألت دارم و خیر نهفته در آن و خیر بعد از آن را از تو می‌خواهم...

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

(طوسی، ص ۵۴۱)

متن دعا به ترتیب قرن در مصادری چون: قاضی نعمان (م۳۶۳)، به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام با اندکی تغییر، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۷۱؛ صدوق (م۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۰؛ طوسی (م۴۶۰) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۹۷؛ سیّدبن طاووس (م۶۶۴) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۳۶۷، ص ۱۸؛ کفعمی (م۹۰۵)، ۱۳۸۳ هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ص ۱۹۱، ۱۴۰۵، ص ۵۶۱.

خوانساری (م۱۰۹۹) به صورت مرسل: **الحسین بن المختار مرفوعاً قال قال امیرالمؤمنین** علیه‌السلام. ج ۲، ص ۴۷۴؛ حر عاملی (م۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۳۲۳، ذکر شده است.

دعای سوم ـ دعای امام موسی کاظم علیه‌السلام در آغاز ماه رمضان

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِئَابٍ عَنِ الْعَبْدِ الصَّالِحِ علیه‌السلام قَالَ: (کلینی، ج ۴، ص ۷۶)

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي دَانَ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ، وَ بِرَحْمَتِكَ الَّتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ...»

خدایا من از تو خواهم به حق آن نامت که گردن نهاد در برابرش هر چیز، و بدان رحمتت که فراگرفت هر چیز را و ... (طوسی، ص ۶۰۴)

این دعا را، صدوق (م۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۲؛ مفید (م۴۱۳) به صورت مرسل: **روی الحسن بن محبوب عن علی بن رئاب عن العبد الصالح ع أنه قال ادع بهذا الدعاء فی أول یوم من شهر رمضان.** ۱۴۱۳،

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

ص ۳۲۰؛ طوسی (م ۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۰۶؛ سیّدبن طاووس (م ۶۶۴) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۳۶۷، ص ۴۵؛ کفعمی (م ۹۰۵) هر دو کتاب به صورت مرسل به نقل از کتاب مصباح المتهجد، ۱۳۸۳، ص ۲۱۷، ۱۴۰۵، ص ۶۰۷؛ عاملی (م ۱۰۱۱) به نقل از کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۴۸۳؛ مجلسی (م ۱۱۱۱)، به نقل از کتاب اقبال الأعمال، ۱۴۰۴، ج ۹۴، ص ۳۴۱ نقل کرده‌اند.

دعای چهارم ـ دعای امام سجاد علیه السلام، در هر روز از ماه رمضان

محمّد بْنُ مُحَمَّدٍ عَن عَلِيٍّ بن الحَسَنِ عَن جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَن عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ ع كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَان: (کلینی، ج ۴، ص ۷۵، با تغییرات)

«اللَّهُمَّ هَذَا شَهْرُ رَمَضَانَ، الَّذِي أَنْزَلْتَ فِيهِ الْقُرْآنَ، هُدًى لِلنَّاسِ وَ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَ الْفُرْقَانِ وَ هَذَا شَهْرُ الصِّيَامِ ...»

خدایا این ماه رمضانی است که در آن قرآن را نازل کردی؛ قرآنی که راهنمای مردم و حجّتهایی است از هدایت و تمیز، و این ماه روزه است، و ... (طوسی، ص ۶۱۰)

مصادری که این دعا در آنجا نقل شده است به ترتیب قرن عبارتند از: صدوق (م ۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۴ با تغییرات؛ مفید (م ۴۱۳) بدون سند، ۱۴۱۳، ص ۳۳۲؛ طوسی (م ۴۶۰) بدون سند، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۱۱.

سیّدبن طاووس (م ۶۶۴) با سندی متفاوت: **و هو مما رويناه بإسنادنا إلى محمّد بن يعقوب الكليني من كتاب الكافي [الطرازي] و من كتاب علي بن عبد الواحد النهدي بإسنادهما إلى مولانا علي بن الحسين عليه السلام أنه كان يدعو به و أن مولانا محمّد بن علي الباقر عليه السلام كان أيضا يدعو به كل يوم من شهر رمضان و في بعض الروايات زيادة و نقصان.**

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

۱۳۶۷، ص ۸۹؛ کفعمی (م۹۰۵) هر دو کتاب بدون سند، ۱۳۸۳، ص ۲۲۳، ۱۴۰۵، ص ۶۱۸؛ حـرعاملی (م۱۱۰۴) بـه نـقل از کـلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۳۲۶ بـا تغییرات؛ مجلسی (م ۱۱۱۱) به نقل از کتاب اقبال الأعمال، ۱۴۰۴، ج ۹۵، ص ۱۰۱.

دعای پنجم ـ دعای پیامبر صلی الله علیه و آله، هنگام افطار

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلی الله علیه و آله كَانَ إِذَا أَفْطَرَ قَالَ: (کلینی، ج ۴، ص ۹۵)

«أَللَهُمَ ! لَكَ صُمنَا، وَ عَلَى رِزقِكَ أفطَرنَا، فَتَقَبَلهُ مِنَا. ذَهَبَ ألظَمَآء وَ أبتَلَتِ ألعُرُقُ وَبَقِ ألآجرُ.»

خدایا بر تو روزه داشتیم، و با رزق تو افطار کردیم، پس آن را از ما بپذیر. تشنگی از ما برطرف شده و رگها رطوبت یافت و اجر و ثواب بـه جـای می‌ماند. (طوسی، ص ۶۲۵)

این دعا را، قاضی نعمان (م۳۶۳) به صورت مرسل فقط ذکر نام مـعصوم علیه السلام، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۸۰؛ صدوق (م ۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۶؛ مفید (م۴۱۳) به صورت مرسل: **و روی إسماعیل بن زیاد عن أبی عبدالله علیه السلام عن آبائه أن رسول‌الله صلی الله علیه و آله کـان إذا أفـطر.** ۱۴۱۳، ص ۳۱۹؛ طـوسی (م۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۹۹؛ حسن بن فضل طبرسی (۵۴۸) به صورت مرسل فقط ذکـر نـام مـعصوم علیه السلام، ۱۴۱۲، ص ۲۷؛ راونـدی (م۵۷۰) بـه صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ص ۱۷۵؛ سـیّدبن طـاووس (م۶۶۴) بـه صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۳۶۷، ص ۱۱۶؛ کفعمی (م۹۰۵) بدون سند، ۱۳۸۳، ص ۲۱۷؛ خوانساری (م۱۰۹۹) به نقل از کلینی به صورت مرسل: **روی في الکافي عن السکوني عن جعفر علیه السلام عن آبـائه علیهم السلام أن رسـول‌الله صلی الله علیه و آله.** ج ۲، ص ۴۴۶؛ حر عاملی (م۱۱۰۴) به نقل از کـلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۱۴۷؛ بـحرانـی (م۱۱۰۷) به نقل از کلینی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۲۸۰؛ مجلسی (م ۱۱۱۱) به نقل از

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

کتاب مکارم الاخلاق، ۱۴۰۴، ج ۹۳، ص ۳۱۵، را نقل کرده‌اند.

دعای ششم ـ دعای امام صادق علیه‌السلام، هنگام افطار

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَعْدَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِاللهِ علیه‌السلام قَالَ تَقُولُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ عِنْدَ الْإِفْطَارِ إِلَى آخِرِهِ:

(کلینی، ج ۴، ص ۹۵)

«أَلحَمدُ للهِ أَلَّذِي أَعَانَنَا فَصُمنَا وَرَزَقَنَا فَأفطَرنَا، أَللَهُمَ، تَقَبَل مِنَا وَ أَعِنَّا عَلَيهِ وَ سَلِّمنَا فِيهِ...»

خدایی را ستایش و سپاس که ما را یاری کرد تا روزه داشتیم، و روزی عطا کرد تا افطار کردیم. خدایا از ما بپذیر و ما را در ادامه آن یاری فرمای، و در این ماه از کلیه آفاتمان به سلامت دار، و.... (طوسی، ص ۶۲۵)

متن دعا در مصادر، صدوق (م ۳۸۱)، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۶؛ ۱۴۱۸، ص ۱۸۷ هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام؛ مفید (م ۴۱۳) به صورت مرسل: **روی ابوبصیر عن ابی عبدالله علیه‌السلام أنه قال.** ۱۴۱۳، ص ۳۱۹؛ طوسی (م ۴۶۰)، به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۲۰۰.

سیّد بن طاووس (م ۶۶۴) با سندی متفاوت: **و من ذلك ما رويناه بإسنادنا إلى هارون بن موسى التلعكبرى بإسناده إلى أبي بصير عن أبي عبدالله علیه‌السلام قال.** ۱۳۶۷، ص ۱۱۶؛ کفعمی (م ۹۰۵) هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۳۸۳، ص ۲۳۱، ۱۴۰۵، ص ۶۳۱؛ خوانساری (م ۱۰۹۹)، به صورت مرسل: **عن أبي بصير عن أبي عبدالله علیه‌السلام قال.** ج ۲، ص ۴۴۶؛ حر عاملی (م ۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۱۴۷؛ مجلسی (م ۱۱۱۱) به نقل از کتاب هدایة صدوق، ۱۴۰۴، ج ۹۳، ص ۳۱۱، نقل شده است.

دعای هفتم ـ دعای هر شب ماه رمضان (دعای افتتاح)

فمن ذلك الدعاء الّذى ذكره محمّد بن أبي قرّة بإسناده فقال: حدّثنى أبو الغنائم

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

محمّد بن محمّد بن محمّد بن عبدالله الحسنی قال: أخبرنا أبو عمرو محمّد بن محمّد بن نصر السکونی رضی الله عنه، قال:

سألت أبا بکر أحمد بن محمّد بن عثمان البغدادی رحمه الله ان یخرج إلیّ أدعیة شهر رمضان التي کان عمّه ابوجعفر محمّد بن عثمان بن السعید العمری رضی الله عنه و أرضاه یدعو بها، فاخرج الیّ دفتراً مجلداً بأحمر، فنسخت منه أدعیة کثیرة و کان من جملتها: و تدعو بهذا الدّعاء في کلّ لیلة من شهر رمضان:

(سیّد بن طاووس، ص ۵۸)

«اَللّهُمَّ اِنّی اَفْتَتِحُ الثَّنآءَ بِحَمْدِکَ، وَاَنْتَ مُسَدِّدٌ لِلصَّوابِ بِمَنِّکَ وَاَیْقَنْتُ اَنَّکَ اَنْتَ اَرْحَمُ الرّاحِمینَ فی مَوْضِعِ الْعَفْوِ وَالرَّحْمَةِ، وَاَشَدُّ الْمُعاقِبینَ فی مَوْضِعِ النَّکالِ وَالنَّقِمَةِ، وَاَعْظَمُ الْمُتَجَبِّرینَ فی مَوْضِعِ الْکِبْرِیآءِ وَالْعَظَمَةِ...»

خدایا من ستایش را به وسیلهٔ حمد تو می‌گشایم، و تویی که به نعمت بخشی خود بندگان را به درستی واداری، و یقین دارم که به راستی تو مهربان‌ترین مهربانانی؛ امّا در جای گذشت و مهربانی، ولی سخت‌ترین کیفرکننده‌ای در جای شکنجه و انتقام، و بزرگ‌ترین جبارانی در جای بزرگی و عظمت.....

(طوسی، ص ۵۷۷)

این دعا را طوسی (م ۴۶۰) بدون سند، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۰۸؛ کفعمی (م ۹۰۵)، ۱۳۸۳، ص ۱۹۳، ۱۴۰۵، ص ۵۷۸، هر دو کتاب بدون سند، نقل کرده‌اند.

دعای هشتم ـ دعای دههٔ آخر ماه رمضان

دعای مذکور با دو سند به صورت مرسل در کتاب کلینی (م ۳۲۹)، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۶۰ نقل شده است.

۱. دعای شب بیست و یکم و بیست و دوم و بیست و سوم

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَیُّوبَ بْنِ یَقْطِینٍ أَوْ غَیْرِهِ عَنْهُمْ علیهم‌السلام دُعَاءُ الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ تَقُولُ فِی اللَّیْلَةِ الْأُولَی:

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

«يَا مُولِجَ اللَّيْلِ فِي النَّهَارِ وَ مُولِجَ النَّهَارِ فِي اللَّيْلِ، وَ مُخْرِجَ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجَ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ، يَارَازِقَ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِحِسَابٍ...»

ای فروبرندهٔ شب در روز و ای فروبرندهٔ روز در شب، و ای بیرون آورندهٔ زنده از مرده و بیرون آورندهٔ مرده از زنده، ای روزی دهندهٔ هر که را خواستی بی حساب...

۲. دعای شب بیست و چهارم تا شب سی‌ام

مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّالِحِينَ عليهم‌السلام قَالَ:

«يا فالِقَ الاْصْباحِ وَجاعِلَ اللَّيْلِ سَكَناً، وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْباناً، يا عَزيزُ يا عَليمُ، يا ذَاالْمَنِّ وَالطَّوْلِ، وَالْقُوَّةِ وَالْحَوْلِ، وَالْفَضْلِ والاْنْعامِ وَالْجَلالِ وَالاْكْرامِ...»

ای شکافندهٔ سپیده صبح و ای قراردهندهٔ شب را وسیله آرامش، خورشید و ماه را وسیلهٔ حساب کردن، ای نیرومند ای دانا، ای صاحب نعمت و بخشش، و نیرو و جنبش، و فضل و نعمت بخشی و جلالت و بزرگواری...

(طوسی، ص ۶۲۸)

این دعا را نیز صدوق (م ۳۸۱)، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۶۲، با سندی دیگر به صورت مرسل، بدین نحو، نقل کرده است:

فِي نَوَادِرِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ أَنَّ الصَّادِقَ عليه‌السلام قَالَ تَقُولُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ...

متن کامل دعا در مصادر دیگر عبارتند از: مفید (م ۴۱۳) بدون سند، ۱۴۱۳، ص ۱۸۴، طوسی (م ۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۰۱؛ کفعمی (م ۹۰۵)، هر دو کتاب به صورت مرسل به نقل از کتاب مصباح المتهجد، ۱۳۸۳، ص ۲۰۱، ۱۴۰۵، ص ۵۸۲.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

دعای نهم ـ دعای امام سجّاد علیه‌السلام هنگام وداع ماه رمضان.

«يَا مَنْ لاَ يَرْغَبُ فِي الْجَزَاءِ، وَ يَا مَنْ لاَ يَنْدَمُ عَلَى الْعَطَاءِ.، وَ يَا مَنْ لاَ يُكَافِئُ عَبْدَهُ عَلَى السَّوَاءِ مِنَّتُكَ ابْتِدَاءٌ وَ عَفْوُكَ تَفَضُّلٌ...»

بار خدایا، ای آنکه (برای نعمتهایی که به خلقش داده) پاداش نمی‌خواهد، و ای آنکه بر عطا و بخشش (بندگانش) پشیمان نمی‌شود. و ای آنکه جزای (کردار) بنده خود را یکسان و برابر نمی‌دهد. نعمت و بخشش تو در آغاز است و عفو و گذشتت، احسان و نیکی کردن بدون علّت و سبب است...

(طوسی، ص ۶۴۲)

متن دعا علاوه بر صحیفه السجادیه[1]، ۱۳۷۸، ص ۱۹۲، در مصادری چون: سیّدبن طاووس (م۶۶۴) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۳۶۷، ص ۲۴۸؛ کفعمی (م۹۰۵) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه‌السلام، ۱۴۰۵، ص ۶۴۰؛ مجلسی (م۱۱۱۱) به نقل از کتاب إقبال الأعمال، ۱۴۰۴، ج ۹۵، ص ۱۷۲ نقل شده است.

سند آن در کتاب اقبالِ سیّدبن طاووس بدین‌گونه است:

وَ قَدْ رَوَيْنَاهُ عَنْ مَوْلَانَا عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیه‌السلام صَاحِبِ الْأَنْفَاسِ الْمُقَدَّسَةِ الشَّرِيفَةِ فِيمَا تَضَمَّنَهُ إِسْنَادُ أَدْعِيَةِ الصَّحِيفَةِ فَقَالَ وَ كَانَ مِنْ دُعَائِهِ فِي وَدَاعِ شَهْرِ رَمَضَانَ.

ارزیابی راویان

علم رجال علاوه بر معرفی راویان، به صفاتی که در پذیرش یا عدم پذیرش راویان نقش دارد، می‌پردازد. آقابزرگ طهرانی در کتاب الذریعه می‌نویسد: دانش رجال، علمی است که در آن از حالات راویان حدیث و صفات آنها بحث می‌شود،

۱. سند صحیفه السجادیه در مقدمهٔ کتاب، آمده است. راویان آن که عبارتند از: محمّدبن حسن علوی، محمّدبن احمدبن شهریار، محمّدبن محمّدبن عکبری، ابوالمفضل شیبانی، جعفربن محمّد، عبدالله بن عمربن خطاب، علی‌بن نعمان، عمیربن متوکل، متوکل‌بن هارون، متوکل‌بن عمیر، مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

از آن جهت که آن صفات در قبول و ردّ گفتار آنها تأثیر دارد. (طهرانی، ج ۱۰، ص ۸۰) در این قسمت از نوشتار، تعداد چهل و هشت راوی با حذف مکررات در سلسله اسناد مورد ارزیابی قرارگرفته است؛ که به بررسی آنها می‌پردازیم.

۱. ابراهیم بن عمر الیمانی

نجاشی وی را این‌گونه معرفی می‌کند: شیخ من اصحابنا، ثقه، و از محمّد باقر و امام جعفر صادق علیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۲۰) علامه حلی، قول وی را مقبول می داند. (حلّی، ص ۶)

۲. ابراهیم بن هاشم

ابراهیم بن هاشم ابواسحاق القمی، از اصحاب امام رضا علیه السلام و شاگرد یونس‌بن عبدالرحمان بود. وی نخستین کسی است که به انتشار احادیث مدرسه کوفه در قم همّت گماشته است. (نجاشی، ص ۱۶؛ طوسی، ص ۱۱) علامه دربارهٔ وی می‌گوید، من به قول کسی از اصحابمان در قدح و یا تعدیل او دست نیافتم و روایت ایشان زیاد است و ارجح، قبول روایاتش است. (حلّی، ص ۵)

۳. ابن محبوب

الحسن بن محبوب السراد، وی امامی (نجاشی، ص ۸۲) ثقه، جلیل‌القدر است؛ و از امام موسی کاظم علیه السلام و شش نفر از اصحاب امام صادق علیه السلام روایت کرده است. (طوسی، ص ۱۲۲)

۴. ابوالمفضل الشیبانی

وی را در کتابهای رجالی، راوی ضعیف توصیف کرده‌اند. (نجاشی، ص ۳۹۶؛ حلّی، ص ۲۵۶؛ طوسی، ص ۴۴۷؛ ابن غضائری، ص ۹۹)

۵. ابی بصیر

یحیی بن القاسم أبو بصیر الأسدی، از امام محمّد باقر و امام صادق علیهما السلام روایت کرده؛ و نجاشی از مرتبهٔ وی خبر داده و او را توثیق نموده است. (نجاشی، ص ۴۴۱)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

۶. احمد بن اسحاق

احمد بن اسحاق بن عبدالله بن سعدالأشعری، ثقه و صحیح المذهب است. (الطوسی، ص ۳۹۷؛ حلّی، ص ۱۵) وی از خوّاص امام حسن عسکری بود و از امام رضا و امام جوادعلیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۹۱)

۷. احمد بن محمّد بن احمد بن طلحه

ابو عبدالله، و هو ابن اخی ابی الحسن علی بن عاصم المحدث، در نقل حدیث ثقه بود. (نجاشی، ص ۹۳؛ طوسی، ص ۶۷)

۸. احمد بن محمّد بن عثمان البغدادی الزیات

البغدادی الزیات، در کتابهای رجلی نام وی ذکر نشده بود. (مهمل)

۹. ایوب بن یقطین

به علّت نامشخص بودن هویت، مجهول می‌باشد.

۱۰. جابر بن یزید

ابو عبدالله (الجعفی)، گفته شده، وی به ملاقات امام باقر و امام صادقعلیهما السلام نایل آمده و از افراد ضعیف نقل حدیث نموده است. (نجاشی، ص ۱۲۸)

۱۱. جعفر بن محمّد بن ابی الصباح

مجهول است و از علی بن الحسن بن فضال روایت کرده است. (نمازی، ج ۲، ص ۱۸۶)

۱۲. جعفر بن محمّد بن جعفر حسنی

نجاشی او را فردی ثقه می‌داند. (نجاشی، ص ۱۲۲)

۱۳. جعفر بن محمّد بن حکیم

جعفر بن محمّد بن حکیم الخثعمی، از اصحاب امام موسی کاظمعلیه السلام بود. (طوسی، ص ۳۳۳)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

۱۴. الحسین بن محمّد

الحسین بن محمّد بن عمران بن ابی‌بکر الأشعری القمی، نجاشی او را فردی ثقه می‌داند. (نجاشی، ص ۶۶)

۱۵. الحسین بن المختار

ابو عبدالله القلانسی، اهل کو و از امام صادق و امام موسی کاظم علیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۵۴) دارای کتاب و واقفی بود. (طوسی، ص ۳۳۴)

۱۶. حماد بن عیسی

ابو محمّد الجهنمی، وی از امام موسی کاظم و امام رضا علیهما السلام، و بیست حدیث از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده، و در نقل حدیث ثقه و راستگو بود. (نجاشی، ص ۱۴۳؛ طوسی، ص ۱۵۷)

۱۷. سعدان

سعدان بن مسلم، از امام صادق و امام موسی کاظم علیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۱۹۲) در معجم رجال آمده: سعدان بن مسلم فردی بزرگ و جلیل المنزله است و از افراد ثقه مانند: صفوان بن یحیی روایت کرده است. (خویی، ج ۸ ص ۱۰۰)

۱۸. السکونی

اسماعیل بن ابی زیاد السکونی الشعیری، وی از اهل سنّت بود. (حلّی، ص ۱۹۹) شیخ طوسی او را از اصحاب امام صادق علیه السلام برشمرده است. (طوسی، ص ۱۶۰)

۱۹. سهل بن زیاد

ابوسعید الآدمی الرازی، وی در نقل حدیث، ضعیف و اعتمادی به روایاتش نیست. (نجاشی، ص ۱۸۱؛ طوسی، ص ۲۲۸)

۲۰. عبدالرحمن بن بشیر

راوی مجهول است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

۲۱. عبدالله بن عمر بن خطاب

از وی در کتابهای رجالی یاد نشده است.(مهمل)

۲۲. عدة من اصحابنا

عده‌های معلوم کافی، به عده‌هایی گفته می‌شود که، پس از تعبیر «**عدة من اصحابنا**» نام یکی از سه نفر زیر وجود داشته باشد: ۱- عدة من اصحابنا، عن احمد بن محمّد بن عیسی، عن احمد بن خالد البرقی، عن سهل بن زیاد. عده کلینی در نقل از سهل بن زیاد: علی بن محمّد بن علان و محمّد بن ابی عبدالله و محمّد بن الحسن و محمّد بن عقیل الکلینی می‌باشد. (حلّی، ص ۴۳۰) علی بن محمّد بن علان و محمّد بن عقیل الکلینی، نامشان در کتابهای رجالی ذکر نشده است. محمّد بن ابی عبدالله و محمّد بن الحسن الصفار از ثقات هستند. (نجاشی، ص ۱۵۷ و ۳۷۳؛ حلّی، ص ۱۶۰)

۲۳. علی بن ابراهیم

علی بن ابراهیم بن هاشم، ابوالحسن القمی، نجاشی در توصیف او گفته است: او در نقل حدیث ثقه، ضابط، قابل اعتماد، و دارای مذهب و عقیدهٔ صحیح است. او حدیث را با سماع تحمل کرد، روایات زیادی نقل کرد و کتابهایی نگاشت. (نجاشی، ص ۲۶۰)

۲۴. علی بن اسباط

علی بن اسباط بن سالم بیاع الزطی ابوالحسن المقری، وی ثقه، فطحی مذهب، و از امام رضاعلیه‌السلام روایت کرده، و در گفتار موثق‌ترین و راستگوترین افراد بوده است. (نجاشی، ص ۲۳۵)

۲۵. علی‌بن الحسن

علی بن الحسن بن علی بن فضال، فقیه اصحاب ما در کوفه، دارای مرتبه (وجه) و مورد وثوق و عارف در حدیث و سخنش مورد اعتبار بوده است. و در مورد وی به خطا و لغزشی پی نبرده‌اند. وگفته شده که از ضعیفی نقل نکرده در حالی‌که او فتحی

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

مذهب بوده و از پدرش چیزی روایت نکرده است. (نجاشی، ص ۲۵۷؛ طوسی، ص ۲۷۳)

۲۶. علی بن رئاب

علی بن رئاب الکوفی، طوسی، وی را ثقه و دارای قدر و مرتبه‌ای بزرگ می داند. (طوسی، ص ۲۶۳)

۲۷. علی بن عبد الواحد الخمری

ثقه، لأنه من مشایخ النجاشی. (خویی، ج ۱۲، ص ۸۷؛ نمازی، ج ۵، ص ۴۰۹)

۲۸. علی بن نعمان

علی بن النعمان الأعلم، از وی با الفاظ، ثقه، وجهه، و ثبت، یاد شده است. (نجاشی، ص ۲۷۴؛ حلّی، ص ۹۵)

۲۹. عمرو بن شمر

ابو عبدالله الجعفی، از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده و در نقل حدیث ضعیف بوده است. (نجاشی، ص ۲۸۷)

۳۰. عمیر بن متوکل

عمیر بن متوکل ثقفی بلخی، مجهول است.

۳۱. متوکل بن عمیر

راوی مجهول است.

۳۲. متوکل بن هارون

از وی در کتابهای رجالی یاد نشده است. (مهمل)

۳۳. محمّد بن ابراهیم النوفلی

راوی مجهول است.

۳۴. محمّد بن ابی عمیر

وی با امام موسی کاظم علیه السلام ملاقات نموده و احادیثی را از امام شنیده است. و نیز

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

از امام رضاعلیه‌السلام روایت نقل نموده است. او جلیل‌القدر بود و نزد موافق و مخالف منزلت عظیمی داشت. (نجاشی، ص ۳۲۶)

۳۵. محمّد بن ابی قرة

محمّد بن علی بن یعقوب بن اسحاق بن ابی‌قرة، وی در نقل حدیث ثقه و حدیث را با سماع تحمل کرد و روایات زیادی نقل، و کتابهای زیادی نگاشت. (نجاشی، ص ۳۹۸)

۳۶. محمّد بن احمد شهریار

خویی به نقل از شیخ منتجب الدین از وی با الفاظ فقیه، و صالح یاد کرده است. (خویی، ج ۱۴، ص ۳۳۶)

۳۷. محمّد بن حسن

بهاء الشرف، محمّد بن الحسن بن احمد العلوی، در کتابهای رجالی ذکری به میان نیامده است. (مهمل)

۳۸. محمّد بن الحنفیه

ابن علی بن ابی طالب علیه‌السلام. (خویی، ج ۱۶، ص ۴۸)

۳۹. محمّد بن عبدالله الحسنی

ابو الغنائم، نامش در کتابهای رجالی نیامده است. (مهمل)

۴۰. محمّدبن عثمان‌بن سعید العمری

او و پدرش هر دو وکیل امام زمان علیه‌السلام، و دارای مرتبه و منزلت بزرگ می‌باشند. (طوسی، ص ۴۴۷)

۴۱. محمّد بن علی بن الحسین بابویه

نجاشی او را فردی ثقه و جلیل‌القدر می‌داند، که در سال ۳۵۵ هجری وارد بغداد شد در حالی‌که از نظر سنّی جوان بود. (نجاشی، ص ۳۸۹)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

۴۲. محمّد بن عیسی

محمّد بن عیسی بن عبید بن یقطین، از امام جوادعلیه‌السلام به صورت نامه‌نگاری و شفاهی روایت کرده، نـجاشی از او بـا عـناوین، جـلیل مـن اصـحابنا، ثـقه عـین، کثیرالروایة، و حسن التصانیف یاد کرده است. (نجاشی، ص ۳۳۳) امّا طوسی در رجال می‌گوید: از اصحاب امام هادیعلیه‌السلام است و بنابر نقل اهل قم، ضعیف مـی‌باشد[1]. (طوسی، ص ۳۹۱)

۴۳. محمّد بن محمّد عکبری

از وی، درکتابهای رجالی یاد نشده است. (مهمل)

۴۴. محمّدبن محمّدبن نصربن منصور

محمّد بن محمّد بن نصر بن منصور، ابو عمرو السکونی، نجاشی می‌گوید: وی از اصحاب ما و اهل بصره، و ثقه و فقیه در زمان خود بوده است. (نجاشی، ص ۳۹۷؛ طوسی، ص ۵۲۱)

۴۵. محمّد بن یعقوب بن اسحاق

ابوجعفر الکلینی، دارای قدر و مرتبه‌ای بزرگ، از موثق‌ترین افراد در نقل حدیث بوده است. (نجاشی، ص ۳۷۷؛ طوسی، ص ۳۹۵)

۴۶. النوفلی

الحسین بن یزید بن محمّد بن عبدالملک النوفلی، وی شاعر و ادیب بود؛ و به گواهی نجاشی، روایتی که بر غلو او دلالت کند، چنانکه برخی وی را به آن متهم ساخته‌اند، وجود ندارد. (نجاشی، ص ۳۸)

۱. در موردی که نسبت به یک نفر از روات، دو نظر متفاوت نقل شده باشد به آن اصـطلاحاً تـعارض جـرح و تعدیل می‌گویند. که جمعی معتقدند که قول جارح بر معدّل مقدم است. زیرا جارح ممکن است بر امری که از نظر معدّل مخفی بوده است، اطلاع یافته باشد. برخی در تعارض قول جارح و مـعدل قـول حـافظتر را مـقدم می‌دارند و برخی نیز در صورتی که تعداد معدّلین بیشتر از جارحین باشد، قول معدّلین را مقدم می‌دارند. (نک: مدیر شانه‌چی، ص ۱۵۰)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

۴۷. هارون بن موسی التعکبری

نجاشی در مورد وی با الفاظ، وجهاً فی اصحابنا، ثقه، معتمد، یاد کرده است. (نجاشی، ص ۴۳۹)

۴۸. یعقوب بن یزید

یعقوب بن یزید بن حماد الأبناری السلمی ابویوسف، وی از امام جوادعلیه‌السلام روایت کرده و فردی ثقه و راستگو در نقل حدیث بوده است. (نجاشی، ص ۴۵۰؛ طوسی، ص ۵۰۸)

کل راویان	ثقه	ممدوح	مهمل	مجهول	ضعیف
۴۸	۲۶	۶	۶	۶	۴

جدول شمارهٔ ۱ ـ توصیف رجالی

راویان موجود در این تحقیق به سه دستهٔ کلّی تقسیم شده‌اند:

الف) راویانی که از وثاقت و اعتبار بالایی در نزد مؤلفان کتابهای رجالی قرار گرفته بودند، که رقم بالایی را به خود اختصاص داده بودند. یعنی از چهل و هشت راوی، بیست و شش راوی ثقه بودند. یعنی، بیش از پنجاه درصد از راویان از وثاقت برخوردار بوده‌اند.

ب) شش نفر از راویان که هیچ نقلی بر توثیق و یا تضعیف آنها در کتابهای رجالی نشده و با الفاظی که فقط بر مدح آنها دلالت دارد، آمده‌اند.

ج) از شانزده راوی باقی مانده، چهار راوی لفظ ضعیف را به خود اختصاص داده بودند و دوازده راوی، یا نام آنها در کتب رجالی ذکر نشده (مهمل) و یا اگر هم از آنها یاد شده، لکن عقیدهٔ آنها نامشخص مانده است. (مجهول)

ارزیابی اعتبار اسناد

سند دعاها، به جز ـ دو دعای هفتم و نهم ـ بر اساس سند یافت شده از کتاب کافی، مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

دعای اول

این دعا از لحاظ اتصال، مسند است. امّا وجود افرادی چون «عمر و بن شمر و جابربن یزید» به عنوان افرادی ضعیف در سند، سبب {ضعف} آن گشته است.

دعای دوم

سند دعا مرسل است و با توجّه به تعریف مرسل در معنای عام آن، (که شامل حدیث مرفوع هم می‌شود) و ضعف راوی، سهل بن زیاد و مجهول بودن، محمّد بن ابراهیم النوفلی، سبب {ضعف سند} گشته است.

دعای سوم

سند از نظر اتصال مسند است. امّا به این علّت که از «ابراهیم بن هاشم» در کتب رجالی تصریح به عدالت نشده و تنها به مدح و ستایش او اکتفاگردیده است، سند دعا {حسن} می‌باشد.

دعای چهارم

سند دعا به جهت وجود لفظ، «عن بعض رجاله» مرسل است و مرسل بودن سبب شده تا سند {ضعیف} گردد. و همچنین اسم، «جعفر بن محمّد» بین جعفر بن محمّد بن «أبی الصباح» و جعفر بن محمّد بن «حکیم الخثعمی» مشترک می‌باشد. که اولی مجهول و دومی در کتابهای رجالی از اصحاب امام موسی کاظم علیه‌السلام می‌باشد و طبق نظر، آیت الله خویی، منظور از جعفر بن محمّد، همان «جعفر بن محمّد بن حکیم الخثعمی» می‌باشد. (خویی، ج ۴، ص ۱۱۰)

دعای پنجم

دعا از لحاظ اتصال مسند است و حضور فرد غیر امامی «السکونی» در سند موجب {موثق شدن} سند گردیده است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

دعای ششم

اتصال سند دعا مسند است و به علت وجود، راویان عادل و امامی در تمام طبقات، سند دعا {صحیح} می‌باشد.

دعای هفتم

سند دعا {موقوف} است و به جهت عدم اتصال سند تا به معصوم علیه‌السلام {ضعیف} شمرده شده است.

دعای هشتم

دعای شب بیست و یکم و بیست و دوم و بیست و سوم

اتصال سند مرسل است و مجهول بودن ایوب بن یقطین سبب {ضعف} سند گشته است.

دعای شب بیست و چهارم تا شب سی‌ام

به علت مرسل بودن، سند {ضعیف} گردیده است.

دعای نهم

ضعیف بودن راوی ابوالمفضل الشیبانی، و مجهول و مهمل بودن بعضی از راویان، سبب {ضعف} سند گشته است.

کل ادعیه	صحیح	حسن	موثق	ضعیف
۹	۱	۱	۶	۶

جدول شمارهٔ ۲ـ نوع سند

از لحاظ اعتبار سندی:

الف) شش دعا با دلایل متفاوت: ۱ـ ضعیف بودن فرد راوی ۲ـ موقوف ۳ـ مرفوع و یا ۴ـ مرسل بودن، باعث ضعف سند گشته است.

ب) یک دعا، سند صحیح را به خود اختصاص داده‌اند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

ج) و در نهایت دو دعای باقی مانده، هر کدام به ترتیب شامل سند، حسن و موثق شده‌اند.

ارزیابی از جهات دیگر

برای نقد و بررسی حدیث (دعا) و حکم به صحت آن، علاوه بر نقد سند و بررسی کیفیت اتصال آن به معصوم علیه‌السلام می‌بایست به بررسی متن و مواردی اشاره نمود که این ضعف را جبران کرده‌اند.

۱. کثرت نقل

حدیث و دعایی که در منابع کهن و مهم‌ترین کتابهای دعائی شیعه نقل شده است، که متعلق به بارزترین علمای قرون گذشته است، علاوه بر اینکه گویای اصالت ادعیه است، بر اعتبار و صحت آنها نیز می‌افزاید.

در این ارتباط، ابوالقاسم خویی تصریح می‌نماید که: «در مواضع مکرّر، با وجود ضعف سند حدیث، حکم بر صحت متن حدیث می‌کند.» (خویی، ص ۲۶۸)

۲. وجود ادعیه در منابع کهن

به علت نزدیکی قدما، به زمان صدور احادیث و همچنین در اختیار داشتن قرائنی برای اثبات صدور حدیث از معصوم علیه‌السلام و آگاهی آنان در مورد اعتبار و عدم اعتبار روایات، وجود ادعیه در این منابع، از جمله، کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الاحکام، که از کتب اربعه شیعه محسوب می‌شوند، اعتبار و صحت ادعیه را افزایش می‌دهد.

۳. موافقت مضمون ادعیه با آیات قرآن

نخستین معیار نقد و بررسی متن حدیث عرضهٔ آن بر قرآن کریم است که ملاک حق و باطل و جداکنندهٔ آنهاست. مرحوم کلینی در کتاب کافی، روایتی را از قول امام صادق علیه‌السلام بیان می‌کند با این مضمون که رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند: «همانا بر هر حقی

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

حقیقتی و بر هر صوابی نوری است، پس آن چه موافق کتاب خداست اخذ کرده و آنچه مخالف کتاب خداست رها کنید.» (کلینی، ج ۱، ص ۶۹)

۴. موافقت با روایات معصومین علیهم‌السلام

احادیث و سیرهٔ قطعی رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله و معصومین علیهم‌السلام نیز پس از قرآن کریم میزان و معیار سنجش حدیث می‌باشد. امام رضا علیه‌السلام فرمودند: آنچه از جانب ما به شما رسید، بر کتاب خداوند عزّوجل و احادیث ما عرضه کنید اگر شبیه آن دو است، از ماست وگرنه از ما نیست. (حرّ عاملی، ج ۲۷، ص ۱۲۱)

۵. الفاظ و مضامین عالی در متن

در فرهنگ شیعه ادعیه از زبان اشخاصی که خود انسانهای کاملند و عمیق‌ترین و برترین ارتباط با معبود خود را دارند با تعابیر بسیار زیبا بیان شده است. ادعیه‌ای که از معصوم علیه‌السلام رسیده دارای مضامین بسیار عمیق و بلند و تأثیرگذار می‌باشد که نشان از عمق و ژرفا و نورانیت وجودی آنهاست. گاهی مفهوم و دلالت و محتوای متن دعا به قدری با عظمت و مطابق اصول است، که محال است از غیر معصوم صادر شده باشد. اگر به سندی که در مقدّمهٔ صحیفه ذکر شده اکتفا کنیم، از شرایط حجیت و اتقان برخوردار نیست؛ اما الفاظ و مضامین بلند آن بر اعتبار کتاب خواهد افزود.

امیرعلی خان مدنی، شارح الصحیفه السجادیه می‌نویسد: انتساب صحیفه شریفه به امام سجاد علیه‌السلام آن‌چنان مستفیض است که تا سرحد تواتر می‌رسد و مجهول بودن بعضی رجال سند از ارزش آن نمی‌کاهد. (مدنی شیرازی، ص ۱۴)

همچنین، عبدالله شبر در مورد زیارت جامعه می‌گوید:

کلامی که فصاحت مضمون و بلاغت مشحون آن، ما را از بررسی سندش بی‌نیاز می‌کند. همانند: نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه و اکثر دعاها و مناجاتها.(شبر، ص ۲۹)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

نتیجه

ادعیهٔ ماه رمضان، از سه جهت، مورد بررسی قرارگرفت: ۱ـ وجود ادعیه در منابع و مصادر معتبر ۲ـ ارزیابی سندی ۳ـ ارزیابی متنی.

همان‌گونه که ملاحظه شد، ادعیهٔ مذکور علاوه بر مصباح المتهجد در منابع معتبر دیگر مانند: کافی، من لایحضره الفقیه، المقنعة، تهذیب الاحکام، اقبال الاعمال، بلدالامین و مصباح کفعمی، نیز نقل شده است. منابع مهم و معتبر، کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الاحکام، از کتب اربعه شیعه، اعتبار و صحت، ادعیه مذکور را افزایش می دهد. شش دعای موجود در این مجموعه، به علت انقطاع سند ضعیف بوده، که به لحاظ کثرت نقل و محتوای بالا و عدم مخالفت با قرآن کریم و احادیث معصومین علیهم‌السلام، از میزان وثوق به ادعیهٔ مذکور، کاسته نمی شود. بیشتر دعاهای موجود از باب بی‌نظیر بودن در مضامین و معنا، مورد وثوق قرار می‌گیرند و ضعف سندی موجب خدشه در دلالت آنان نمی‌گردد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

منابع

الصحیفه السجادیه، ترجمه فیض الاسلام. قم: جامعه مدرسین، ۱۳۷۸ش.

۱. آقابزرگ طهرانی، محمّد بن حسن. الذریعه الی تصانیف الشیعه. بیروت: دارالاضواء، ۱۴۰۳ ق.

۲. ابن طاووس، علی بن موسی. الاقبال بالإعمال الحسنه. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ش.

۳. ابن غضائری، احمد بن حسین. رجال ابن غضائری. قم: مؤسسه اسماعیلیان، ۱۳۶۴ ق.

۴. بحرانی، هاشم. حلیة الابرار فی احوال محمّد و آله الأطهار علیهم‌السلام. تحقیق: غلام‌رضا مولانا بروجردی. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۴ ق.

۵. تمیمی مغربی، نعمان بن محمّد. دعائم الاسلام. مصر: دارالمعارف، ۱۳۸۵ ق.

۶. حرّ عاملی، محمّد بن الحسن. تفضیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: مؤسسه آل البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ ق.

۷. حلّی، علی بن مطهر. خلاصة الاقوال فی معرفة احوال الرجال. قم: دارالذخائر، ۱۴۱۱ ق.

۸ خوانساری، جمال الدین محمّد. مشارق الشموس. مؤسسه آل البیت علیهم‌السلام لإحیاء التراث.

۹. خویی، ابوالقاسم. مصباح الفقاهة. قم: دارالهادی للمطبوعات، ۱۴۱۰ ق.

۱۰. ـــــــ معجم رجال الحدیث. قم: مرکز نشر آثار شیعه، ۱۴۱۰ ق.

۱۱. الراوندی، فضل الله. النوادر. قم: مؤسسه دارالکتاب.

۱۲. رضی‌الدین، حسن بن فضل طبرسی. مکارم الأخلاق. قم: انتشارات شریف رضوی، ۱۴۱۲ ق.

۱۳. شبر، عبدالله. الانوار اللامعة فی شرح الجامعة. بیروت: مؤسسه الوفاء.

۱۴. صدوق، محمّد بن علی. من لا یحضره الفقیه. قم: مؤسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.

۱۵. ـــــــ الهدایة. مؤسسه الامام الهادی علیه‌السلام، ۱۴۱۸ ق.

۱۶. الطوسی، محمّد بن الحسن. تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.

۱۷. ـــــــ الرجال. نجف: حیدریه، ۱۳۸۱ ق.

۱۸. ـــــــ الفهرست. نجف: المکتبة المرتضویه.

۱۹. ـــــــ عدة الاصول. قم: مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۳ ق.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

۲۰. ـــــــ مصباح المتهجد. بیروت: مؤسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۱ ق.

۲۱. العاملی، جمال الدین ابی‌منصور. منتقی الجمان فی الاحادیث الصحاح و الحسان. تصحیح و تعلیق: علی‌اکبر غفاری. قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابع لجماعة المدرسین، ۱۳۶۲ ش.

۲۲. العاملی الکفعمی، تقی‌الدین ابراهیم بن علی. البلد الأمین و الدرع الحصین. تهران: مکتبة صدوق، ۱۳۸۳ ق.

۲۳. ـــــــ المصباح. قم: انتشارات رضی، ۱۴۰۵ ق.

۲۴. کلینی، محمّد بن یعقوب. الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵ ش.

۲۵. مجلسی، محمّد باقر. بحارالانوار و الجامعة لدرر اخبار الائمه الأطهار علیهم‌السلام. بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ق.

۲۶. المدنی الشیرازی، علی خان. ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید السجادیه. تحقیق: محسن الحسینی الامینی، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۵ ش.

۲۷. مدیر شانه‌چی، کاظم. درایة الحدیث. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۱ ش.

۲۸. مفید، محمّد بن نعمان. المقنعة. قم: کنگرهٔ جهانی هزاره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.

۲۹. النجاشی، احمد بن علی. فهرست اسماء مصنفی الشیعه. قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۷ ق.

۳۰. نمازی شاهرودی، علی. مستدرکات علم الرجال الحدیث. تهران: ابی‌المؤلف، ۱۴۱۲ ق.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]